

Naše řeč

ROČNÍK XXVII.
ČÍSLO 5.

Jiří Haller:

Koncovky -i, -ové, -é v nom. pl.

(Druhá část.)

15. -l.

Ze jmen zakončených souhláskou *-l* zřetelně vyniká veliká skupina názvů činitelů (ze vzoru *oráč*), které jsou tvořeny příponou *-tel* od základů slovesných a v nom. pl. mají koncovku *-é*: badatelé, ctitelé, cvičitelé, dobyvatelé, dodavatelé, dohližitelé atd. Touž koncovku mají i početní a j. názvy činitelé, čitatelé, dělitelé, jmenovatelé, menšitelé, násobitelé, ukazatelé a pod.

Ostatní jména osob na *-l*, domácí i cizí, ze vzoru *had* i *oráč*, mají v nom. pl. téměř vesměs koncovku *-ové*. Náleží sem především všechna podst. jména vzniklá z příčestí minulých: broukalové, břidilové, čmuchalové, durdilové, fintilové, fňukalové, hýřilové atd. Jiná jména: admirálové, ďáblové (ve spojení „všichni čerti a ďábli" je *-i* vlivem harmonie tvarů), feudálové, -filové (bibliofilové, frankofilové a p.), generálové, intelektuálové, kanibalové, kaprálové, kardinálové, knihomolové, konsulové, maršálové, -milové (knihomilové, lidumilové), nacionálové, oficiálové, peciválové, pedelové, poslové, principálové, profesionálové, provinciálové, radikálové, rebelové, riválové, sensálové, spirituálové, špiclové, vasalové; králové, vyvrhelové. Jména národní: Gallové, Italové, Mongolové, Provensalové, Vandalové. Křestní jména a příjmení: Bohumilové, Cyrilové, Emilové, Gabrielové, Michalové, Havlové, Knittlové.

Šest jmen má koncovku *-é*: andělé, apoštolé (vedle apoštolové), horalé, konšelé (vedle konšelové), manželé (= muž a žena; ve významu „muži“ je tvar manželové; podobně je tomu u složeného jména novomanželé, novomanželové), Španělé.

U jmen zvířat je koncovka nom. pl. vyhraněna méně určitě. Také u nich se patrně projevuje vliv koncového *-l* ve sklonu ke koncovce *-ové,* ale je rušen, jak se zdá, vlivem významu, neboť u jmen zvířat, jak jsme už teď viděli kolikrát, dává se přednost obyčejně koncovce *-i*. A tak ze všech jmen této skupiny, která se mi podařilo shromáždit, mají jen koncovku *-ové*: airedalové, mandrilové, mopslové (či též mopsli?), pudlové, špiclové, vodomilové. U všech ostatních může bývat, aspoň theoreticky, koncovka obojí, ale obyčejně se jeví sklon k jedné z nich. Je nesnadné vést tu nějakou rozhraničovací čáru, neboť k tomu by bylo zapotřebí většího počtu skutečných dokladů; nám třem, kteří poskytujeme jádro materiálu k tomuto popisu, jeví se obraz nom. pl. u oněch jmen asi takto: Spíše koncovku *-i* (než *-ové*) mají jména buvoli, čmeli, moli, motýli, orli, osli, sokoli, voli; spíše koncovku *-ové* (než *-i*) mají jména datlové, hejlové (hýlové), hovniválové, chřástalové, mulové, mývalové, pardálové, syslové; *-i* stejně jako *-ové* bývá u jmen koráli a korálové, kozli a kozlové, krokodili a krokodilové, soboli a sobolové, šakali a šakalové. Jiní budou mít pravděpodobně usus jiný a sotva se tu dá stanovit něco určitějšího; bylo by tedy snad nejlépe připouštět u těchto jmen koncovku obojí kromě oněch několika, u kterých je jen *-ové* a u kterých by nikdo asi tvar na *-i* ani netvořil.

16. -m.

Všechna jména s koncovým *-m* mají bez výjimky koncovku *-ové*: agronomové, anatomové, anonymové, astronomové, bohémové, ekonomové, chámové, methusalemové, mimové, moslemové, otčimové, pobratimové; Vlámové; Abrahamové, Vilémové, Kouřimové.

17. -n.

Mezi jmény zakončenými souhláskou *-n* je nejzřetelněji vyhraněna velká skupina *jmen obyvatel,* která jsou utvořena d o m á c í příponou *-an* (*-jan*) od obecných i vlastních názvů míst (obec - občan, Praha - Pražan) a v nom. pl. mají koncovku *-é*: dvořané, krajané, měšťané, nebešťané, občané, pozemšťané, svatebčané, venkované, vesničané, zemané a pod.; k nim se druží též jméno *křesťané* (avšak jméno *pohan* má podle Pravidel v nom. pl. koncovku *-i*); Afričané, Athéňané, Belgičané, Brňané,

Evropané, Moravané, Podřipané, Pražané, Římané, Seveřané, Slované a pod.

U ostatních jmen s koncovým *-n* silně převládá koncovka *-i*. Mívají ji zvláště jména zakončená *-an,* a to jména domácí i cizí (třeba je však dobře rozlišovat od jmen obyvatelských, o nichž byla řeč prve), dále domácí i cizí jména na *-án,* cizí jména na *-on,* domácí i cizí jména na *-oun,* jména s koncovým *-ín, -ýn* a cizí jména na *-in, -en, -én.* Na př.: atamani, brahmani, děkani, formani, gentlemani, goalmani, hejtmani, kameramani, kaplani, katani, pijani, pohani, satani, selfmademani, tatrmani, trhani, tyrani, župani, c i z í jména obyvatel: Markomani, Normani, Osmani; hafani, havrani, klokani, krocani, lipani, potkani, skřivani, ťopani, vřešťani; ariáni, basiliáni, bursiáni, cikáni, dlouháni, elegáni, františkáni, galáni, Germáni, gurmáni, habáni, hrubiáni, huláni, chřtáni, Indiáni, intrikáni, kapitáni, kasteláni, kvartáni, luteráni atd.; kormoráni, autochtoni, baroni, boucharoni, démoni, diakoni, epigoni, fanfaroni, faraoni, garsoni, histrioni, patroni, postilioni, seladoni, špioni; Huroni; bisoni, chameleoni, mufloni, škorpioni; bručouni, čahouni, drzouni, hltouni, chvastouni, křiklouni; kapouni, letouni, lvouni, okouni, pilouni, strakapouni; bagouni, dragouni; albíni, benjamíni, blondýni, čeledíni, harlekýni, cherubíni, jakobíni, kalvíni, kapucíni, manekýni, moslemíni, podivíni, rabíni, serafíni, vojíni; Filištíni, Gruzíni, Rusíni; bernardýni, delfíni, líni; beduini, benediktini, bernardini, celestini, dauphini, mandarini, paladini, palatini; kreténi, nazareni, suveréni, suzeréni, šovéni; Armeni, Heléni (vedle Helénové, Hellenové), Saracéni a pod. U některých z těchto jmen bývá ovšem i koncovka *-ové* (čeledínové, elegánové, diakonové, faraonové, harlekýnové, dauphinové, paladinové, palatinové a pod.), zvláště když znamenají titul, ale celkem zřetelně převládá u nich koncovka *-i.* Jen u některých jednoslabičných jmen majících na konci *-an, -án, -on* bývá obyčejně koncovka *-ové:* manové, bánové, chánové, mánové, tchánové (vedle tcháni?), donové. Jméno *pán* má nom. pl. páni i pánové (podobně i jeho složeniny *milostpán, půlpán, zeměpán,* ale s větším sklonem ke koncovce *-i*); druhotvar *pan* (s krátkým *a*) množného čísla nemá. Ze jmen několikaslabičných pak mívají koncovku *-ové* spíše než *-i* jména *kompaňon* a *mouřenín:* kompaňonové, mouřenínové (patrně pro předcházející *ň*).

Ostatní, jinak zakončená jména mají buď koncovku *-i* (blázni, Rumuni; jeleni; sloni), nebo *-i* i *-ové* (clowni i clownové, tribuni i tribunové, jáhni i jáhnové), nebo jen koncovku *-ové* (osobní jména jednoslabičná: členové, synové, slož. zlosynové). Jednoslabičná jména národní a všechna křestní jména i příjmení

mají koncovku *-ové:* Dánové, Finové, Ionové, Hunové; Antonínové, Bohdanové, Cypriánové, Janové, Martinové, Samsonové, Šalamounové, Valdštejnové, Zuklínové atd.

18. -ň.

Jmen je tu jen několik. Názvy osob mají *-ové*: učňové, vězňové. U jmen zvířat na *-ň* bývá *-i*: tuleni, vorvani, sršni (snad by tu i koncovka *-ové* byla možná, ale dokladů nemám; jméno *sršeň* mívá v jazyce obecném nom. pl. sršně a bývá rodu ženského). Jméno *kůň* má nom. pl. nepravidelný: koně (pakoně).

19. -o.

Jména s koncovým *-o* vesměs mají v nom. pl. *-ové:* bajazzové, dobrotiskové, gigolové, impresariové, lamželezové, mikadové, pikolové; Markové (nom. Marko), Jankové (nom. Janko), Stýblové, Ottové (nom. Otto).

20. -p.

U jmen osob na *-p* bývá zpravidla koncovka *-ové,* někdy vedle koncovky *-i*: biskupové (arcibiskupové), blátošlapové, drvoštěpové (dřevoštěpové), filantropové, hňupové, kovkopové, kyklopové, lumpové, misantropové, pochopové, popové (vedle popi), troupové, zlatokopové; Ethiopové; Filipové, Knapové. Jen jméno *chlap* má častěji koncovku *-i*: chlapi.

U jmen zvířat je tomu podobně, ale v pořádku obráceném: u všech bývá v nom. pl. koncovka *-i,* někdy vedle *-ové*: čápi, dropi, supi (orlosupi), polypi (vedle čápové, polypové atd.). Archaistické jméno *gryp* (pták noh) má v nom. pl. *-ové*: grypové.

21. -r.

Ve velké skupině jmen s koncovým *-r* zřetelně převládá v nom. pl. koncovka *-i*. Patří sem především četná cizí jména s příponou *-or* a *-ér*: administrátoři, agitátoři, asesoři, auditoři, autoři, censoři, deklamátoři, diktátoři, doktoři, examinátoři, exekutoři atd.; aktéři, akvisitéři, amatéři, aranžéři, debatéři, dekoratéři, desertéři, eskamotéři, gondoliéři, guvernéři, hoteliéři, hypnotiséři atd. Koncovka *-ové* tu bývá jen ojediněle, na př. polyhistorové, guvernérové.

Podobně je tomu u jmen s koncovým *-ír, -ýr, -er, -ar, -ár;* jsou to vesměs jména cizího původu anebo jejich napodobeniny, na př.: bohatýři, inženýři, kavalíři, kurýři, mušketýři, pionýři, polîři, portýři; Ahasveři, fráteři, luciferi, manageři, páteři, rentieři,

turneři; bojaři, husaři, kašpaři, korsaři, lazaři, rejtaři; aktuáři, janičáři, jubiláři, justiciáři, pohlaváři. Jen u některých z těchto jmen bývá vedle toho i koncovka *-ové:* kurýrové, Ahasverové, luciperové, páterové, aktuárové, jubilárové, justiciárové. Tituly vyznačující úřední moc však mívají spíše *-ové:* emírové, vezírové, carové, césarové. U jednoslabičného jména *lár* je nom. pl. rovněž jen lárové.

Koncovku *-i* mají dále zpravidla i jména zakončená skupinou souhláska + *r*: bratři (vedle bratří), filistři, geometři, hypochondři, kmotři, lotři, magistři, machři, ministři, mistři (cejchmistři, cestmistři, hofmistři, lesmistři atd.), obři, psychiatři, švagři. Jen u přezdívky *pudivítr* je běžnější, jak se zdá, koncovka *-ové:* pudivítrové (vedle pudivítři?).

Ostatní osobní jména na *-r* (kromě jmen vlastních) mívají v nom. pl. koncovku rozličnou. Spíše koncovku *-i* mají jména panduři, kněžouři, paďouři, táboři, výboři. Obojí koncovka, *-i* i *-ové,* bývá u jmen ďaur, fakir, komtur, satyr, trubadur, netvor, ale větší sklon je asi ke koncovce *-ové.* Jen koncovku *-ové* pak mají jména martyrové, kazimírové, nezmarové, tvorové.

Dvouslabičná jména národní na *-r* mají zpravidla koncovku *-i*: Avaři, Bavoři, Bulhaři, Kafři (vedle Kafrové), Maďaři, Mazuři (vedle Mazurové), Švýcaři, Tataři, Uhři (řidčeji Uhrové). Jen koncovku *-ové* mají jména Iberové a Illyrové a jména jednoslabičná: Dorové, Irové, Maurové, Norové.

Křestní jména a příjmení mají jen koncovku *-ové*: Bohumírové, Daliborové, Kašparové, Otakarové, Petrové, Viktorové, Hohenzollerové, Wagnerové, Zeyerové.

U jmen zvířat na *-r* bývá obyčejně koncovka *-i*: aligátoři, bobři, foxteriéři, jaguaři, jeseteři, ještěři, kačeři, kanáři, kapři, kocouři, komáři, kondoři, netopýři, salamandři, soumaři, škvoři, štíři, tapíři, teriéři, tuři, tygři, upíři, výři, zubři. Koncovka *-ové* vedle koncovky *-i* bývá jen u některých z nich: jaguárové, kondorové, turové, výrové. Jen koncovku *-ové* má jméno *kur*: kurové.

22. -ř.

Také jména končící se souhláskou *-ř* mají napořád koncovku *-i*. Jsou to osobní jména s příponou *-ář, -ař, -íř, -ýř, -éř:* antikváři, akcionáři, bakaláři, bankrotáři, bečváři, bednáři, bibliotekáři, biletáři, brankáři, cívkáři, ceremoniáři, cestáři, citlivůstkáři, čižbáři, čižmáři, článkaři atd.; basaři, bludaři, četaři, čihaři, drátaři, emisaři, houbaři, hrobaři, hudlaři, knihaři, kolaři, komisaři, koňaři, košaři atd.; barvíři, básníři, baštýři, havíři, hrnčíři, kacíři,

kejklíři, koníři, krejčíři, kreslíři, malíři atd.; bankéři, kancléři, žoldnéři. Koncovku *-ové* mívají snad jen jména farář, mocnář, notář, sekretář, vikář, císař. Z jiných domácích jmen osobních jsem našel jen podst. jméno *soupeř,* a to má rovněž koncovku *-i*: soupeři.

Jména zvířat mají ovšem koncovku *-i* tím spíše: brakýři, dromedáři, ohaři, oři, piskoři, tchoři, úhoři, vepři; jen jméno *oř* má nom. pl. také ořové.

23. -s.

Do této skupiny zařadíme, třebas docela mechanicky, nejprve všechna cizí jména osobní s koncovým *-us, -os, -as, -is, -es,* ať už je v nepřímých pádech vypouštějí (nuncius, nuncia), či podržují (primus, primusa). Ta z nich, která mají před koncovým *-us* (*-os* atd.) samohlásku, a ta, která nominativní zakončení podržují i v nepřímých pádech, tvoří nom. pl. koncovkou *-ové*: farizeové, saduceové (vedle farizejové, saducejové, viz 13), geniové, nunciové, heroové; fiškusové, miliusové, muzikusové, primusové, virtuosové, primasové. Jinak bývá koncovka podle toho, kterou souhláskou se končí základ, od něhož se tvoří nepřímé pády: adlatus — adlati i adlatové, alumnus — alumni i alumnové, famulus — famulové, amanuensis — amanuensové.

Ostatní osobní jména na *-s* mají snad vesměs zabarvení afektivní, neboť jsou to zpravidla přezdívky (s příponou *-as, -ous*) a výrazy jim podobné. V nom. pl. mívají koncovku *-i* i *-ové,* ale zdá se, že koncovka *-i* ještě zesiluje jejich citový přízvuk, zvláště je-li pejorativní. Na př.: keťasi a keťasové, kliďasi a kliďasové, lotrasi a lotrasové, mamlasi a mamlasové, ťulpasi a ťulpasové; divousi a divousové, morousi a morousové (též profousi i profousové); kakabusi a kakabusové; běsi a běsové, ďasi a ďasové, rasi a rasové, břichopasi a břichopasové, husopasi a husopasové, modrovousi a modrovousové.

Jednoslabičná jména národní mají koncovku *-ové*: Frisové, Prusové, Rusové (Malorusové), Sasové; ale touž koncovku má i jméno *Čerkes*: Čerkesové. Křestní jména a příjmení mají arci rovněž koncovku *-ové:* Adonisové, Aloisové, Herodesové (vedle Herodové), Nečasové, Raisové, Krameriusové (vedle Krameriové).

Jména zvířat na *-s* mají koncovku *-i,* ale u některých z nich proniká i koncovka *-ové:* albatrosi, kalousi, karasi, konipasi, kosi, losi, lososi, pilousi, platejsi, psi, pštrosi, rorýsi (rorejsi), rusi, rysi, ale též albatrosové, konipasové (jako přezdívka, srov. PS. s. v.), rysové a j. Spíše koncovku *-ové* má jméno *ibis*: ibisové.

24. -š.

Osobní jména na *-š* mají většinou koncovku obojí, *-i* i *-ové*: derviši, hastroši, korteši, listonoši, mecenáši, panoši, satanáši, světlonoši, štítonoši, tamburaši, tovaryši, zbrojnoši i dervišové, hastrošové (o lidech), kortešové, listonošové, mecenášové atd. Tak je tomu též u jména národního *Lotyš:* Lotyši i Lotyšové. Jen jména na *-ouš* a *Jidáš, mesiáš* (obě z pův. jmen vlastních) mívají spíše koncovku *-ové:* cukroušové, dědoušové, miloušové, staroušové, Jidášové, mesiášové. Touž koncovku mají i jména křestní a příjmení: Jaroušové, Mikulášové, Tomášové, Divišové, Alešové, Benešové, Marešové atd.

Jména zvířat mají *-i:* hraboši, hroznýši, chřestýši, korýši, měkkýši, slepýši, slimýši, sumýši; bělouši, hnědouši, chocholouši.

25. -t.

Jména zakončená souhláskou *-t* jsou většinou výrazy cizího původu: domácích slov je tu mnohem méně, i když mezi ně počítáme výrazy jen zdomácnělé, jako kmet, kat, hulvát, chomout i jméno robot a pod. V nom. pl. bývá nejčastěji koncovka *-i.* Na př. u cizích jmen osobních na *-ant, -ent, -at, -át, -it (-ít, -yt), -et (-ét), -ot, -ut*: adoptanti, aspiranti, debutanti, deklaranti, demonstranti, denuncianti, diletanti, exulanti, fabrikanti, flagelanti atd.; abiturienti, abonenti, absolventi, abstinenti, agenti, asistenti, deficienti, dekadenti, demokrati, dirigenti, disidenti, disponenti, docenti atd.; akrobati, autokrati, byrokrati, diplomati, mulati, opati; adresáti, advokáti, delegáti, kandidáti, kuráti, legáti, licenciáti, literáti, magnáti, optimáti, piráti atd.; favoriti, helvíti, hermafroditi, parasiti, sateliti; neofyti (vedle neofytové, viz *neofyta,* 1 d); analfabeti, (vedle analfabetové, viz *analfabeta,* 1 d), atleti, bruneti, estéti, geodeti; idioti, piloti, polygloti, sansculoti (1. sg. sansculote); farmaceuti, rekruti, skauti.

Také jména zakončená skupinou souhláskou + *t* mají v nom. pl. koncovku *-i:* adepti, adjunkti, architekti, gymnasti, experti, kurfiřti, pancharti, pikarti, policajti, prefekti, probošti.

Zvláštností je tu koncovka *-é* u jmen *aristokraté* (vedle aristokrati) a *enthusiasté.* Jméno *psychopath* by podle své výslovnosti mělo mít rovněž koncovku *-i* jako ostatní jména s koncovým *t,* ale psaní *psychopathi* od toho patrně odrazuje; místo toho nastupuje tvar psychopathové.

Také domácí jména osobní (a ze zdomácnělých ta, u kterých se necítí cizí původ) mají v nom. pl. zpravidla koncovku *-i*: caparti, čerti, hřbeti, hulváti, chomouti, kati, kazisvěti, kmeti, knoti, mrzouti, roboti, svati, starosvati, věrozvěsti, darmožrouti

(knihožrouti, lidožrouti). Vyskytne-li se u některého z těchto jmen koncovka *-ové,* působí obyčejně dojmem jisté pathetičnosti: kmetové, svatové, věrověstové.

Jméno *host* má v nom. pl. *-é:* hosté.

Jednoslabičná jména národní tvoří v nom. pl. koncovku *-ové:* Britové, Gotové, Keltové, Skotové. Jiná mají *-i*: Hotentoti, Charváti. Také jméno *Hethit* by podle toho mělo mít nom. pl. Hethiti, ale vyskytuje se zpravidla tvar Hethité; jej zaznamenal PS. s. v.

Křestní jména a příjmení mají jen *-ové:* Benediktové, Arnoštové, Vítové, Donátové, Kohoutové.

Jména zvířat na *-t* mají koncovku *-i*: bažanti, candáti, garnáti, chrousti, chrti, kohouti, kojoti, levharti, lykožrouti, macaráti, malemuti (psi), mamuti, mastodonti, talboti (druh psa). Jen jednoslabičné jméno *hlíst* má vedle tvaru hlísti také tvar s *-ové:* hlístové.

26. -ť.

Je to jen malá skupinka jmen. Osobní jména *choť, tesť, zeť* mají koncovku *-ové:* choťové, tesťové, zeťové. Také u jmen zvířat *klíšť* a *svišť* převládá asi koncovka *-ové:* klíšťové, svišťové (vedle svišti).

27. -u.

Jména s koncovým *-u* mají v nom. pl. *-ové,* jestliže se skloňují. Mám zatím jméno jediné: Mandžu, pl. Mandžuové. Jména jako *caribou* (karibu), *emu, zebu* jsou zpravidla nesklonná. Jméno *caribou* mívá nepravidelný plurál karibové.

28. -v.

Jména osob mají koncovku *-ové:* detektivové, elévové, panslávové; Miloslavové, Václavové, Slukovové. Jména zvířat mívají naopak koncovku *-i:* červi, brkoslavi (vedle *-ové*?), krutihlavi (vedle krutihlavové), smrtihlavi (vedle smrtihlavové), lvi, plávi, tetřevi, zoravi.

29. -x.

Jména na *-x* mají v nom. pl. koncovku *-ové:* pontifexové, fénixové.

(-y viz 12)

30. -z.

Jména osob s koncovým *-z* mívají koncovku obojí, s větším sklonem k té neb oné: hrdlořezové (hrdlořezi), penězokazi (pe-

nězokazové), stávkokazi (stávkokazové), markýzové (markýzi), vítězové (vítězi). Také jméno národní *Francouz* má obojí koncovku, Francouzi i Francouzové, ale jméno *Kirgiz* má jen *-ové*: Kirgizové. Jméno *kněz* má nom. pl. kněží (arcikněží, velekněží).

U jmen zvířat je větší sklon ke koncovce *-i*: dikobrazi (vedle dikobrazové), dřevokazi, révokazi, všekazi, plazi, zeměplazi (afektivně: zeměplazové).

31. -ž.

Jména osob mají koncovku obojí: muži i mužové, pidimuži i pidimužové, velmoži i velmožové. Jméno *papež* mívá jen *-ové*: papežové.

Jména zvířat mají *-i*: ostříži, plži, mroži.

*

Z této přehlídky jasně vyplývá několik povšechných poznatků, třebas není náš materiál všude stejně zaručen a třebas nedovedeme někdy přesně od sebe rozlišit tvar jen theoreticky možný a tvar skutečně živý. Především se jeví potřebné rozdělit všechna podstatná jména životná mužského rodu na několik druhů, neboť jisté skupiny jmen mají, jak se ukázalo, své vlastní zvyklosti při tvoření nominativu pl. Jsou to: 1. osobní jména obecná, 2. křestní jména a příjmení, 3. jména národní a) jednoslabičná, b) několikaslabičná, 4. jména zvířat. Z činitelů, kteří působí na volbu koncovky, objevil se nám zřetelně význam jména, zakončení jména, počet slabik (jednoslabičnost proti několikaslabičnosti) a citové zabarvení jména. Tu a tam se projevuje také vliv stránky zvukové. Zdá se, že se někdy uplatňují i činitelé jiní, zvláště větná souvislost a rytmus, u jednotlivců také rozdíly krajové*), ale náš materiál nám zatím nedává možnosti, abychom podrobněji sledovali i tyto okolnosti; nejsou ostatně tak závažné a na obecný průměr, o který nám jde, nemají vlivu. V některých případech záleží také na tom, má-li jméno ráz lidový či spisovný (odborný); není však rozdílu mezi jmény domácími a cizími. Nepůsobí na volbu koncovky zpravidla ani determinovanost nebo nedeterminovanost jména, jako je tomu u koncovek *-u, -ovi* v dat. a lok. sg.

U veliké většiny jmen je koncovka vyhraněna a ustálena, takže nelze u nich ani theoreticky užít koncovky jiné. Koncovka *-i* má

---

*) Prof. Smetánka mě upozornil zvláště na moravské *-i* v nom. pl., běžné i u příjmení a křestních jmen (na př. „Kupci idú!“ v Herbenově kronice Do třetího a čtvrtého pokolení, spis. Kupkové, nom. sg. Kupka).

přitom naprostou početní převahu nad koncovkou *-ové;* koncovka *-é* bývá jen v některých zvláštních případech. Jmen, která mívají koncovku dvojí, obyčejně *-i* a *-ové,* je celkem malý počet. Trojí koncovku má jediné jméno *fantasta.* Jistou nesnáz však budou při stanovení obecných zásad působit jména, která se odchylují od jmen téže kategorie; takových výjimek je totiž dost a nedají se vždycky vyložit z nějaké obecnější tendence. Zato se však jen ojediněle vyskytnou jména s koncovkou nevyhraněnou; bývá to zvláště tenkrát, když není plurál běžný (na př. u jmen *noh, zlatoroh*), nebo když se při jeho tvoření střetnou dvě tendence opačné (na př. vliv zakončení a významu u jmen zvířat na *-l*). (Příště ostatek.)

Ale, kdežto, nýbrž.

Čas od času dostává redakce Naší řeči dotaz o tom, jaký je významový rozdíl mezi spojkami *ale* a *nýbrž.* Před nějakým časem jsme na jeden z takových dotazů už stručně odpověděli (NŘ. XXI, 78 n.), ale zdá se, že zájem o přesnější formulaci toho významového rozdílu neutuchl; dotazy chodí dál. Proto se k té věci vracíme a zároveň užíváme příležitosti, abychom doplnili dřívější svůj kusý výklad. Jinému dotazu pak vyhovíme tím, že k spojkám *ale* (a k souznačným spojkám *avšak, však*) a *nýbrž* přibereme ještě spojku *kdežto.*

Začneme formulací, kterou podal PS. u hesel *ale* a *nýbrž.* Spojka *ale* podle něho „vyjadřuje něco neočekávaného: omezuje neb opravuje, co předchází". Spojka *nýbrž* „vyjadřuje platnost nějakého tvrzení místo jiného, které bylo popřeno v předcházející větě n. v předcházející části věty". U spojky *kdežto* nemá PS. výklad významu.

Z těch dvou formulací Přír. slovníku je vidět, že spojky *ale* i *nýbrž* stavějí dvě skutečnosti p r o t i s o b ě do jistého poměru; to je jejich společná základní platnost. Ten poměr pak záleží v tom, že druhá věta obsahuje o p r a v u nebo o m e z e n í toho, co vyslovuje věta první (anebo předcházející část věty), na př.: Smrt nevybírá, nýbrž (ale) bere napořád. Ráz n e o č e k á v a n o s t i přistupuje, jak se zdá, jen jako moment možný, nikoli však nutný, na př.: Chval cizinu, ale zůstávej doma. V čem ta neočekávanost záleží, vysvětluje názorně Gebauer - Ertl II (1926), 82: „věta následující vyslovuje totiž opak toho, co mohlo anebo mělo vyplývati jako důsledek z obratu věty předcházející". Po větě „Chval cizinu" bychom mohli očekávat pokračování: „a hleď si jí, hleď ji poznat, řiď se tím i v svém jednání", ale

místo toho se nám druhou větou říká pravý opak: „ale zůstávej doma“, tedy něco jiného, než co jsme očekávali nebo mohli očekávat. Jenže tento výklad o poměru obou vět v takových souvětích podává Gebauerova-Ertlova mluvnice až pod záhlavím vět připouštěcích, kdežto příklad o cizině, který tak dobře k tomu výkladu přiléhá, uvádí táž mluvnice pod záhlavím souvětí odporovacích. Něco tu tedy nesouhlasí a zdá se, že bude třeba význam neočekávanosti pojímat jinak.

Spojka *kdežto* není souznačná se spojkami *ale* a *nýbrž*; to vidíme už z toho, že jí nelze užít v žádném z těch dvou dosud uvedených příkladů („Smrt nevybírá, kdežto bere napořád“? „Chval cizinu, kdežto zůstávej doma“?). A přece základní platnost této spojky je rovněž stavět dvě skutečnosti proti sobě do nějakého poměru, na př.: Dcery studovaly, kdežto hoch šel na řemeslo. Ale poměr obou těch vět nezáleží v opravě ani v omezení, nýbrž spíše v s r o v n á n í dvou skutečností. Při tom platnost jedné z těch skutečností není nebo aspoň nemusí být nadřaděna druhé jako správnější, nýbrž každá z nich má a podržuje platnost svou; proto je možné stavět spojku *kdežto* v čelo kterékoli z obou vět: Kdežto dcery studovaly, hoch šel na řemeslo.

A toto trojí rozlišení významu postačí, abychom mohli určit významový rozdíl těch tří spojek odporovacích; ostatní, podružnější jejich platnosti se nám ukáží dále.

1. Odporovací spojky stavějí dvě skutečnosti (osoby, věci, děje, stavy, vlastnosti, okolnosti) proti sobě (do oposice), a to dvojím různým způsobem:

a) Platnost jedné ze skutečností se popře a místo ní se odporovací spojkou jako oprava tvrzení popřeného uvede skutečnost platná, správná, na př.: Plameny nehasly, nýbrž (ale) rozhořely se ještě víc. To nebylo včera, nýbrž (ale) předevčírem. V tomto významu lze užít spojky *nýbrž* a *ale*, nikoli však spojky *kdežto*.

b) Obě skutečnosti se stavějí proti sobě v poměru srovnávacím; není třeba, aby jedna z nich byla popřena, na př.: On pracuje, kdežto ty si hraješ. Aby bylo možno dvě skutečnosti takto srovnávat, musí být od sebe odlišeny buď různým podmětem, anebo při podmětu stejném různými okolnostmi (různým místem, časem, různým předmětem atd.); na tom, co je různé a co se srovnává, je důraz a příslušný výraz stojí na začátku vět.*)

---

*) Kdybychom tedy chtěli spojku *nýbrž* ve větě nahradit spojkou *kdežto,* bylo by třeba nejprve změnit postavení důrazných členů: Nebyls tam t y, nýbrž j á. — T y s tam nebyl, kdežto j á tam byl (= kdežto já ano).

V tomto významu bývá spojka *kdežto* a *ale* (*ale zato, avšak, však*), jen s tím rozdílem, že spojka *ale* (*avšak, však*) nemůže uvozovat první z obou vět jako spojka *kdežto**) ; lze však u těchto souvětí měnit pořádek vět: Ty si hraješ, kdežto (ale) on pracuje.

Jen tyto dva významy mají ráz čistě odporovací, neboť jen při nich se stavějí dvě skutečnosti proti sobě. Jeden z těch významů se nejurčitěji vyjadřuje spojkou *nýbrž* (popření — oprava nebo omezení), druhý spojkou *kdežto* (poměr srovnávací). Spojka *ale* má význam tak široký, že může stávat na místě spojky *nýbrž* i spojky *kdežto*. Přitom se arci nutně ztratí ono zaostření významu, a proto se spojkou *ale* vyjadřuje vztah obou vět (nebo obou větných částí) jen přibližně, někdy dokonce mdle a neurčitě; snadno se může zaměnit se vztahem jiným („On sice pracuje, ale ty si hraješ"), který třebas není mluvčím vůbec zamýšlen. Vážit tyto významové rozdíly a přesně je vyjadřovat, to už náleží do umění slohu.

2. V první větě se uvádí nebo vůbec jen připouští (ve smyslu spojky *sice*) jistá skutečnost, a to kladná nebo záporná, druhou větou se však vyslovuje (ve smyslu spojky *přesto, přece*) opak nebo oprava toho, co mohlo nebo mělo vyplývati jako důsledek z obsahu věty první, na př.: Nešel domů, ale trestu neušel. Smysl té věty lze podrobně rozvést takto: Nešel (sice) domů, a mohl tedy ujít trestu, ale trestu přece (přesto) neušel. Takováto souvětí však už nejsou čistě odporovací, nýbrž jsou to souvětí připouštěcí; lze v nich klásti spojku *ale* (*avšak, však*), nikoli spojky *nýbrž* a *kdežto*.

3. Někdy je v takovém souvětí vyjádřena též příčina, překážka, pro kterou očekávaný účinek nenastává nebo proč nenastává v očekávané míře, na př.: Chtěl jsem přijít, ale nemohl jsem, neboť (protože) pršelo. Jestliže se oprava prvního, připouštěného tvrzení vynechá a uvede se jen překážka, vyjadřuje věta s *ale* překážku: Chtěl jsem přijít, ale pršelo (rozumí se: nemohl jsem přijít, nepřišel jsem).

*

Typicky odporovací jsou jen spojky *nýbrž* a *kdežto*; spojka *ale* (*avšak, však*) se lépe než v souvětích čistě odporovacích uplatňuje v souvětích a spojeních připouštěcích. Podle tohoto prostého rozlišení lze určit významovou příslušnost všech souvětí ,která uvádí Gebauer-Ertl II, § 597 a 598; některá z nich

*) U spojky *kdežto* se v tom projevuje, že je to spojka původem podřadicí (ze vztažného příslovce místního *kdežto*, viz Gebauer-Ertl II, 1926, 98).

by ovšem bylo třeba přeřadit ze souvětí odporovacích do připouštěcích, kam podle našeho výkladu vlastně patří.

Kdo by si přál mít nějakou praktickou pomůcku, aby mohl snadno určit, kdy které spojky lze s prospěchem užít, může se řídit těmito pravidly:

Po kladném výraze stává jen spojka *ale* (*avšak, však*).

Po záporném výraze stává spojka *ale* (*avšak, však*), je-li nebo dá-li se doplnit v první větě spojka *sice*; nelze-li v první větě doplnit *sice*, bývá spojka *nýbrž* nebo, s významem méně určitým, spojka *ale*.

Spojka *kdežto* stává po výraze kladném i záporném a staví dvě skutečnosti proti sobě v poměr srovnávací.

*

4. Ve spojení s *nejen, netoliko* mají spojky *ale* a *nýbrž* význam stupňovací, na př.: Chtěl nejen dojít domů, nýbrž (ale) ještě se chtěl vypravit pro jetel. Je to jen obměna základního významu odporovacího: Nechtěl jen dojít domů, nýbrž (ale) ještě se chtěl vypravit pro jetel. Také zde je spojka *nýbrž* výraznější než spojka *ale*.

5. Rozdíly mezi jednotlivými spojkami odporovacími se jeví též v pořádku slov. Spojka *kdežto* stává na počátku první nebo druhé věty. Spojky *nýbrž* a *avšak* stojí na počátku druhé věty; spojka *avšak* stává někdy sice hned po tečce (na př. na samém začátku odstavce), ale to je jen grafická úprava, neboť to, čemu spojka *avšak* odporuje, musí stejně v nějaké podobě předcházet. Spojka *však* je nepřízvučná a stojí za prvním větným členem; jsou-li v témž výraze ještě jiná slova nepřízvučná, klade se spojka *však* až za ně: Říkal něco, já jsem však nerozuměl, co (já jsem si to však nezapamatoval). Volali jsme ho, on se však ani neohlédl. Spojka *ale* má i co do pořádku slov postavení prostřední: stává zpravidla na počátku druhé věty jako spojka *avšak,* ale někdy, zvláště v jazyce obecném, ustupuje na některé další místo, zpravidla za první větný člen jako spojka *však*. Je to jistě způsobeno nebo aspoň umožněno slabším významem a menší důrazností této spojky, ale také tím, že i ve významu citoslovce mívá *ale* ve větě postavení rozličné (srov. na př.: Ale ten se pořádně přepočítal! Ten se ale pořádně přepočítal! Ten se přepočítal ale pořádně!).

Ve větách uvozených odporovacími spojkami *nýbrž, kdežto, ale, avšak* nemůže stát slovo nepřízvučné (příklonné) hned po spojce, nýbrž posunuje se za další větný člen, na př.: Nejel dále, nýbrž vrátil se domů (nikoli „nýbrž se vrátil domě“).

6. Ze všech těch odporovacích spojek volí jazyk hovorový nejčastěji spojku *ale*, řidčeji *kdežto*; ostatní jsou běžné jen v jazyce psaném.

POSUDKY A ZPRÁVY.

Fr. Bulánek Dlouhán, Věrna národu. Román. Vydali nakladatelé Toužimský a Moravec v Praze 1942. Stran 255.

Jméno Františka Bulánka Dlouhána je dobře známo v nejširší čtenářské obci a v oblasti literatury pro mládež. Dnes se k němu pevně už pojí představa spisovatele, který úmyslně ztlumil snahu o nové výboje umělecké a zůstal v mezích slohové tradice, aby jeho dílo mohlo zasáhnout i čtenáře z lidu a zároveň s pobavením podávat příkladné jádro myšlenkové a mravní. Toto skoro buditelské poslání se právě v románu Věrna národu jeví velmi zřetelně. Za hrdinku si autor zvolil skvělou ženu, málo už známou dnešnímu pokolení, ač by měla v naší paměti žít stále jako vzor statečné a houževnaté pracovnice: učitelku Marii Steyskalovou, zakladatelku péče o mládež a o opuštěné děti na Moravě. Její životní osudy nejsou nikterak pestré; je to jediný, nepřetržitý boj s hmotnou bídou rodiny i stavu, s nepřízní osudu, se zlobou lidí, s nepochopením společnosti, boj, v němž konečné vítězství musí být zaplaceno zdravím a ztrátou vlastního štěstí. Bulánek se ani nesnažil zpestřit toto přímé pásmo děje umělejší osnovou, která by vzbuzovala napětí a zesilovala dojem pohybu. Velmi střídmě se spokojil prostým postupem časovým, ba ještě jej místy zpomalil doslovnou citací dokumentů, odbornými výklady a věcnými referáty. Svědčí jen o vypravěčské dovednosti autorově, že přesto upoutává zájem čtenářův až do konce, ba že jej i stupňuje využitím vnitřní dramatičnosti v samém osudu hrdinčině. Čtenářskému účinu tohoto životopisu napomáhá zajisté i upřímnost a síla zanícení, s nímž autor tlumočí myšlenky a cítění ušlechtilé Marie Steyskalové; sociální, mravní a osvětová oblast, v níž tato žena pracovala, je velmi blízká také srdci Bulánkovu.

Řekl jsem už, že Bulánek neusiluje o nové a osobitě výrazné vyjadřování. Z naší vypravěčské tradice si osvojil umění klidného, rozvážného podání, které se mnohému naučilo z jazyka hovorového i z jazyka lidového. Ve shodě s prostou osnovou děje se tu vyprávění rozvíjí s přirozenou volností a stejně nenuceně se střídá nepřímý referát se scénami dialogickými. Dialogy jsou živé a svým spádem v ničem nezadávají skutečným rozhovorům; je na nich vidět, že autor pozoruje život vnímavým

zrakem a že si představu osob svého románu vybavuje velmi plasticky. Prvek statický je v románu Věrna národu zastoupen hojně, hlavně však ve věcném, dokumentárním doprovodu děje; málo je odstavců věnovaných popisu krajinného prostředí nebo líčení přírodních nálad. A ty, které tu jsou, nikterak nevybočují z vyrovnané linie Bulánkova slohu. Na ukázku cituji úryvek ze str. 123, obsahující zároveň příklad popisu osoby:

Žhavý červencový vzduch se mezi lesními stromy srazil v medovou vůni. Jen chvílemi někde tíkne pták, v houštině zašustí kmitnuvši se užovka. A jinak ticho, veliké ticho, přiklopené mohutně vzklenutou nebeskou bání bez jediného mráčku.

Slečna Marie Steyskalová jde volným krokem lesní cestou. Má dlouhou světlou sukni, bílou krajkovou bluzku s vysokým límcem, který obepíná hrdlo tuhými kosticemi. Na bohatých, vysoko sčesaných vlasech sedí malý a úzký slamáček a pod ním hoří oči v oválném obličeji, horkem a cestou zrudlém. Dokud šla mladá učitelka v polích, nesla nad sebou rozevřený červený hedvábný slunečník, nyní jej zavřela, nese jej volně v ruce a přes tu chvíli jím bezmyšlenkovitě zavadí o vysokou trávu, vyrůstající z rozvětveného kořání.

Vyjadřovací způsob Bulánkův ukazuje zkušeného vypravěče, který většinou správně odhaduje závažnost slov i vět a s rozmyslem střídá klidný tón vypovídací se vzrušenějšími větami tázacími nebo zvolacími v polopřímé řeči, obratně spojuje v odstavce věty krátké, někdy i jen isolované větné členy, a zas věty delší, takže proud jeho vyprávění plyne hladce a lehce. Od jazyka hovorového přejal Bulánek volné skládání vět v delší, na pohled improvisované celky, jejichž předností je, že se snadno čtou a že ani méně zkušený čtenář neztrácí nit myšlenky, i když je taková věta dost dlouhá. Na př.:

Elišce Machové bylo vzkázáno, že nemůže být dovoleno, aby podobný ústav vedlo dobrovolné družstvo, které dnes je a zítra být nemusí; že by z toho mohla zbytečně vzniknout veřejná škoda, a aby tedy byla útulna buď zavřena, nebo aby byl utvořen spolek, který by byl řádnou právní zárukou. (216)

Pak se ukázalo, že to byl nejbohatší crikvenický občan pan Mate Car, majitel rozsáhlých pozemků, o němž se štěstím celá opojená Marie nenadála, že jí o deset let později jeden z těch pozemků prodá, aby na něm mohla pro své děti postaviti něco docela jiného, než co dneska najala a nad čím se rozplývala. Jak by jí bylo mohlo napadnout, že jedna z jejích chovanek, Miluška Hlínová, se dostane zanedlouho daleko do světa, až za velikou louži, a tam že to její přičinlivost dotáhne tak daleko, aby mohla své mateřské pěstounce poslat z vděčnosti příspěvek, který by se stal podstatným podkladem pro velkou, moderní ozdravovnu útulenských dětí. (246 n.)

Někdy ovšem vazba, která by snad nevadila v hovoru, zaskřípne v textu psaném. Na př.:

A teď se zase začali trousit domácí, kterým slečna učitelka proplácela jejich zboží, kteří jí nestačili děkovat, když si odnášeli peníze, o kterých je nikdy nenapadlo, že by je mohli za svoje věci dostat, a které jim ulehčovaly starost z blížící se zimy. (169)

Nehledíc ani k nevítanému nakupení vztažných zájmen, jistě by druhá část tohoto souvětí získala, kdyby místo těžkopádného spojení vztažného nastoupilo nějaké spojení volnější, na př.: Vždyť je nikdy nenapadlo, že by mohli za svoje věci něco dostat, a mimo to..., nebo tak nějak podobně. Ale takové nehotové místo najdeme u Bulánka jen výjimkou; zpravidla zůstává jeho vkus v ustavičném bdělém pozoru. Neúmyslná patrně je také tautologie „když potom několik dní nato přišla na schůzi odbočky“ (152) m. když potom za několik dní n. když několik dní potom .Také přílišná úspornost ve slovním vyjadřování podmětu se někdy nevyplácí: Řekla tu otázku tiše, trochu ustrašeně, jako by se bála své příliš energické dcery, ale říci ji musila, aby ji nezadusila (180); kdo koho by nezadusil? Otázka matku, dceru, či matka dceru, dcera matku? Se zamýšleným účinem se asi mine trochu ošemetná katachrese ve větě: Byla to nová rána do srdce, které se přineslo tetě na holé dlani (96).

O jazykovou stránku svého díla dbá autor svědomitě a mluvnickou normu dobře zná i zachovává. Odchylky, které čtenář v tomto románu najde, pocházejí většinou z autorova sklonu k hovorovému vyjadřování, řidčeji z méně pečlivého usu knižního. Tak hned ve skladbě nejsou někdy zachovány spisovné vazby pádové: zde byla školská práce vidět daleko lépe (20) m. školskou práci; ta (práce) snad není tak vidět (165) m. tu práci; všemu jen přibyla léta (125) m. přibylo let; svou pílí si dobyla uznání a svým karakterem oblibu (120) m. obliby; třeba jej litovali (21) m. ho; výpravy však neutajila (43) m. výpravu (je řeč o jedné, určité výpravě); bude možno přiživiti se s prací ve vsi (61) m. prací; začal s praksí, s nejhorší, ale posléze také s nejkrásnější praksí (20) m. začal praxi, nejhorší atd.; já bych se minul posláním (21) m. s posláním; rozveselená při šprýmovných fantech či nějaké hračkářské školce (147) m. nebo při nějaké hračkářské školce; ustupovat s požadavků a z představ (28) m. s představ (anebo: z požadavků; ale obě podst. jména mají mít u téhož slovesa vazbu stejnou). V doplňku se někdy vynechává číslovka *jeden* při 2. pádě množ. čísla: byl rovněž z lidí, kterým... (159) m. jeden z lidí; dobře věděl, že (žák) je z nejslabších (18) m. jeden z nejslabších. Vliv lidového jazyka se jeví v zálibě vyjadřovat doplněk určitým tvarem přídavného jména: už byli zanícení (30) m. zaníceni; vracela se ze svých výprav zachmuřená, v hloubi nitra dotčená (164) m. zachmu-

řena, dotčena; maminka byla zdrcená (178) m. zdrcena; na všechno je připravený (200) m. připraven; paní Petronela byla slavnostně dojatá (115) m. dojata; nebyla nikdy vdaná (130) m. vdána; jistě by se cítil šťastný, kdyby viděl . . .(122) m. šťasten; plíce jsou jenom nově podrážděné (203) m. podrážděny; byl (balík) převázaný barevnou stužkou (63) m. převázán; (funkce) zůstávaly skryté (160) m. skryty; mám ji (přihlášku) rozmyšlenou už dávno (151) m. rozmyšlenu, atd. Tím spíše bychom však čekali určitý tvar ve spojení: na tomto poli byly výsledky nejlépe patrny (147) m. patrné (nebo: bylo výsledky nejlépe vidět); marně chtěl obhajovat nebohého Štefana i sebe sama (16) m. i sebe samého. Do slohu tak důsledně se vzdalujícího od strojeného vyjadřování knižního se málo hodí i doplněk volný: Naopak, ostražitější po jeho upozornění, všímala si nyní mnoha věcí (130) m. jsouc ostražitější (nebo lze se vyjádřit i celou větou); kdysi jeho žákyně v Dačicích, byla teď málo nad 30 roků (7) m. bývala kdysi jeho žákyní a teď byla . . . Daň knižnímu vyjadřování autor platí a svému živému vzoru hovorovému se zpronevěřuje také opomíjením determinace, patrně ze zbytečné obavy před ukazovacími zájmeny: doktor jí nápad schválil (66) m. ten nápad; byla ráda, že jí Petronela nápad vymluvila (69); bylo vypsáno místo učitelky . . ., Marie Steyskalová si o místo přece žádala (149) m. o to místo. Tak je tomu i s prázdnými zájmeny a příslovci vztažnými, kladenými do souvětí smyslem souřadných: tak se teď do Dačic vracela přes Slavkov, kde si vyzvedla dcerku (69), spr. a tam; potom jela na dožínkovou slavnost, při které ji v kole provedli mladí kancelářští páni (104), spr. a mladí kancelářští páni ji při ní provedli v kole; nepřestávala toužit po české škole, pro kterou si zvlášť složila průpravu (149) m. neboť pro ni si . . .; byl zvolen řádný pracovní výbor, kterému bylo uloženo, aby . . . (54) m. a tomu n. a jemu bylo uloženo, a bylo mu uloženo. Dojem přirozeného, příjemně prostého vyjadřování kazí i zbytečné zdůrazňovací opisy se zájmenem vztažným: byl to plán, který se jí zamlouval, ať jej rozvažovala s kterékoli strany (66) m. tento plán se jí zamlouval; a byl to dědeček, který je z něho (zjihnutí) vyvedl (122) m. a z něho je vyvedl dědeček; třeba to byl právě on, který ji nejvíce podezříval (150) m. třeba právě on ji nejvíce podezříval; byl to zejména on, kdo jí vše plně schválil (168) m. a on zejména jí vše schválil, a j. Nečeské je spojení „proto, poněvadž" (a stejně zbytečné, jako by bylo spojení „proto, protože"): Hlavně proto, poněvadž by byla mohla uskutečniti svůj dávný sen (106) m. proto, že by byla mohla. Z téhož důvodu je lépe vyhýbat se spojce *než* ve spojení „příliš . . ., aby . . .":

Dni příliš kypěly povinnostmi, než aby bylo možno vzpomínat (179) a j. V souvětí „Ale paní rechtorka nesla svůj úděl odevzdaně a vyrovnaně, a kdyby ji čas od času neskličovaly starosti o mužovy plíce, byla by se i na páté vlastní dítě těšila jako na všechny předchozí“ (37) byl by na místě kondicionál minulý i v předvětí: kdyby ji čas od času nebyly skličovaly. Podle jazyka lidového uvozuje autor věty tázací v řeči přímé spojkami *jestli, jestlipak:* Jestlipak si uvědomuješ, Mařenko, že . . .? (94) m. zdalipak. Ve větách podmínkových pak stává spojka *jestli* místo *jestliže* n. *-li*: Jestli chcete, pojďte, vezmeme vás mezi sebe (153).

Ve shodě s hovorovým rázem svého vyjadřování zachovává Bulánek přesně pravidla českého pořádku slov a nechybuje proti nim zpravidla ani při slovech příklonných. Je to jedna z příčin, proč se jeho text příjemně čte. Zato v oddělování vět a členů věty rozchází se jeho praxe v leccem se způsobem spisovným, normalisovaným Pravidly českého pravopisu. Vynechává se tu čárka někdy před spojkou *a,* když má spojka jiný význam než slučovací: Marie si představila svou ubohou maminku(,) a nemohla odepřít (139). Dala ses odstrašiti prvním neúspěchem(,) a to dělají jenom zbabělci (139). Jak rádi tiskli jeho články v „Poslu z Budče“(,) a zrovna tyhle dny mu vrátili pojednání s poznámkou, že už není, jako bývaly jeho dřívější práce (38). Věděl to(,) a proto ho výtky tím více pálily (13). Místo dostala(,) a tak se stěhovala do Brodu (149). Tatínek umřel skoro jako žebrák(,) a přece ti tu zanechal tak veliké jmění (115) a podobně i jinde. Čárku opomíjí autor často i tenkrát, když za větou hlavní následuje vedlejší věta uvozená spojkou *a* spolu s některou podřadicí spojkou (a když, a kdyby, a jak, a než atd.), na př.: U nás musí mít každý capart cenu (,) a když něco chceme, musíme si to vydupat třeba z ničeho (247). Každé podnikání má jisté risiko(,) a kdyby s ním mělo být vždycky tak podrobně počítáno, nesměli bychom nikdy nic začít (211). Popadla Mařenku v podpaží(,) a než se lidé pořádně vzpamatovali, zatáhla ji do školní chodby (117), atd. Tak je tomu i v případě opačném, t .j. když se spojkou *a* připojuje věta hlavní k předcházející větě vedlejší: Viděla, jak všude mezi českými lidmi roste zájem o krojové umění(,) a rozhodla se ho využít (168 a pod. i jinde). Naopak zas zbytečně se píše čárka před vokativem po *a, ale* a pod.: A, mami, jak to bude o vánocích (63)? Ale, Mařenko, i kdyby bylo všechno zůstalo . . . (122). Několikrát je čárkou oddělen též přívlastek zřejmě těsný: Šla s těmito slovy v duši jako s heslem(,) vetkaným do praporu (162). Vešla do těch dvou pokojů, z nichž každý měl sotva 7 čtverečních metrů, bez plánu(,) na-

psaného v sešitě, ale zato tím odhodlanější dělat všechno, co si bude žádat den (220). Bez patrného důvodu se vynechává vykřičník za větou zvolací: A což ty výlety, ke kterým dala popud(!)(147). Svítit, do poslední chvíle svítit(!) (162). Buďte požehnány, děti českého národa(!)(255).

Slovník Bulánkův je i při prostém rázu vypravování značně bohatý, a jak už plyne z celkového založení autorova slohu, místy je přibarven výrazy lidovými, zvláště v přímých řečech. Čteme tu na př. beztak (156) m. beztoho; šťouchat kulečník (134); než si prvně troufl na jeho matku (21); dávná přátelská parta (153); neudělala . . . smutnou zkušenost (125), zkušenosti, které udělala s maloměstskými záletníky (160); musila se vzít maminky v podpaží (115) a pod. Autor se nevyhýbá někdy ani výrazům, k jejichž přenášení do textu spisovného je třeba už značné jazykové snášenlivosti, na př. bylo by to určitě výhodnější (211) m. jistě, najisto; znám vás, samozřejmě (250) m. ovšem, to se rozumí a pod.; nemůže za to, samozřejmě, taková věc musí být člověku dána (218); rozhodně aspoň dvakrát v týdnu musila vzít kufřík (86) m. jistě, dojista; to nahlížela i dobrácká . . . Marie Steyskalová (219) m. viděla, chápala, uznávala; k nim (plicím) nebrala ve své práci ohledu (188) m. neměla ohledu, k nim nehleděla, na ně se neohlížela, jich nedbala; dlužilo se Emilce (230) m. byli dlužni Emilce, měli dluh u Emilky; to je vám přece lhostejno, kde . . . (120) m. jedno; i za cenu nejubožejší existence (179) m. i když za to platil nejubožejší existencí, a p. Řidčeji najdeme tu výrazy z pólu zcela opačného, výrazy knižní, cizí živému jazyku hovorovému a zpravidla českému jazyku vůbec. Vedle takřka už obligátního *záhy* a *posléze* jsou to na př.: proplácela jejich zboží (169) m. platila jim zboží; zatím už M. S. dělala další (168) m. další věci, dále, jiné věci a p.; tam se dovíte bližší (153) m. bližší údaje, podrobnosti; lidé v okolí už se ji naučili znát (167) m. už ji poznali, už ji znali. Někdy se nerozlišují dobře výrazy podobné sobě zvukem nebo významem: však my se zmůžeme (204) m. vzmůžeme; se všech stran tu vyhlížel značný nedostatek (145) m. ze všech stran; (děti) zesílily (166; pod 140, 26) m. zesílely; ten přišel o tu či onu radu (167; pod. 147, 148 a j.) m. o tu neb onu radu; až pak kdysi . . . opustíte klidný přístav naší útulny (254) m. jednou; večerní vítr rozvál její bezúčelný hlas (195) m. bezvýsledný, marný (účel měl, ale zněl nadarmo); aby si šly pronajmout domek (246, pod. 46) m. najmout.

Jen výjimkou uklouzne autoru nedopatření v tvarosloví. Na vrub sklonu k jazyku lidovému padá snad tvar z a č l a, z a č l i

a pod. (místo spis. začalo, začali), kterého se tu užívá téměř napořád. Nespisovné jsou i tvary: přečtl (116) m. přečetl, selhou (115) m. selžou, rychle vetšící maminka (202) m. vetšející. U zájmena *já* se nerozlišuje mezi tvary přízvučnými a nepřízvučnými: těšilo by mne to (48 a j.) m. mě; jistě mně řekneš (48)m. mi; mě nikdo nepřesvědčí, že . . .(146) m. mne.

V pravopise pak není vážnějších odchylek vůbec.

Jen málo věcí tedy z toho, co jsem tu zvláště vytýkal, mohlo by občas temnějším stínem porušit milý dojem z této Bulánkovy knihy. Jsou však několikanásobně vyváženy četnými klady, slohovými i ideovými, a z nich zvláště láskou, s kterou autor křísil k životu svou Marii Steyskalovou a její krásný odkaz: „Nepřijde nazmar, co dáte dětem!“ *K. Říha.*

DROBNOSTI.

JSOU PRAVIDLA ČESKÉHO PRAVOPISU NEOMYLNÁ? V jedněch našich novinách byl 25. 4. 1943 otištěn článek o zájmenech *jich, jejich* a jeho pisatel se pokusil dokázat, že se Pravidla mýlí, když dovolují pro význam přivlastňovací jen tvar *jejich,* nikoli také kratší tvar *jich*. Ukazuje na spojení jako četba jich (knih), trýznění jich (zvířat), svěcení jich (biskupů) a pod. a domnívá se, že tím platnou normu na hlavu porazil. Omyl v tomto výkladu je tak zřejmý a NŘ. se touto věcí obírala už tolikrát a tak důkladně (na př. VII, 220 n., VIII, 193 n., X, 8 n., 203 n.), že je vlastně zbytečné psát zde o tom znova. Ale pisatel onoho článečku připojil na konec osudnou poznámku — osudnou hlavně proto, že se v denním listě dostala před oči také čtenářům nepoučeným, nekritickým a snad i lehkověrným: „A takových postižených Pravidly (sc. jako je autor), jejich nepravidelností a nespolehlivostí jsou celé legie. A kdyby si i někdo troufal psát podle svého přesvědčení a nedbat Pravidel, čeká ho pranýř hanby, neboť naši povrchní kritikové přísahají na neomylnost — Pravidel.“ To je bohužel jen velmi ukvapené, neuvážené podrývání jazykové normy, a protože norma je především k tomu, aby udržovala nezbytnou jednotu spisovného jazyka, je to i lehkomyslné podrývání jednoty českého spisovného jazyka. Překvapuje nás opravdu, že si pisatel onoho článku tak lehce bere na svědomí věc tak nebezpečnou. Nikdo, ani „naši povrchní kritikové“, ba ani sami redaktoři Pravidel, nepřísahá na neomylnost jazykové normy. Ale lidé milující svůj jazyk víc než sebe a vážící si jeho prospěchu víc než svých osobních zálib, koníčků a bolestiček, ti všichni přísahají na obecnou závaznost normy, i když s ní v něčem snad nesouhlasí. A to je zajisté něco zcela jiného než neomylnost. I norma se může mýlit, neboť ani ona není nic jiného než nedokonalé

dílo nedokonalého lidského poznání a myšlení. Ale ať je jakákoli, dobrá nebo špatná, musí být pro každého závazná a každý rozumný a uznalý člověk se jí také podrobuje. Lze ji kritisovat ovšem a dokonce se to i doporučuje, neboť i norma se má zlepšovat, vyvíjet, ale činit by se tak mělo jen odborně, s náležitou znalostí věci a před příslušným forem — pochybujeme, že je to právě prostředí denního tisku. Pisatel onoho článku však neprojevil ani dost znalosti, neboť nepostihuje základní a na první pohled zjevný rozdíl mezi výrazem *svěcení jich* (biskupů) a *zpěv jejich* (ptáků). Domnívá se, že v obou těch případech má přívlastek význam přivlastňovací; ve skutečnosti je však *jich* ve spojení *svěcení jich* genitiv dějového předmětu neboli předmětový, a ten arci nelze dobře nahradit zájmenem přivlastňovacím; bylo by to totéž, jako kdyby se místo *svěcení biskupů* ve významu „biskupové jsou svěceni" říkalo „biskupské svěcení", neboť k množ. číslu *biskupů* je příd. jméno přivlastňovací *biskupský*. A tak je tomu u všech spojení s *jich*, která pisatel na potření normy uvádí; také ve výrazech *četba jich, trýznění jich, chvála jich, znečišťování jich* je tvar *jich* genitiv předmětový, nikoli přivlastňovací. Že je tomu tak, cítí každý přirozený Čech, ale lze se o tom i přesvědčit, jestliže si doplníme místo zájmena *jich* nějaké jméno v čísle jednotném. Říkáme přece *četba Jiráska,* nikoli „četba Jiráskova", *trýznění člověka,* nikoli „trýznění člověkovo", *chvála matky,* nikoli „chvála matčina", chceme-li říci, že byl čten Jirásek, že byl člověk trýzněn a matka chválena. A týž významový rozdíl jako mezi *chvála matky* (= genitiv předmětový) a *chvála matčina* (= příd. jméno přivlastňovací) je také mezi výrazy *četba jich* (knih; gen. předmětový) a *četba jejich* (čtenářů; zájmeno přivlastňovací). Jinými slovy: tvar *jejich* má význam přivlastňovací, tvar *jich* má význam předmětový, a to nikoli proto, že to tak chce norma nebo snad „některý z pokračovatelů Gebauerových", který „se chtěl uplatnit a povznést nad svého mistra", jak se v onom článku nepravdivě píše, nýbrž proto, že se to tak v našem jazyce spisovném samo od sebe vyvinulo a že to ani jinak není možné. Je to totiž přirozený a logický důsledek vývoje k vyjadřování stejných kategorií významových stejnými prostředky.*) Ostatně pisatel toho nešťastného výkladu si patrně ani neuvědomil, že sám ten rozdíl cítí a aspoň v případech zvláště nápadných i zachovává; přiznává se k tomu, když píše: »Když by bylo biskupů několik a všichni světili nebo byli svě-

---

*) Tato tendence k rozlišování vyjadřovacích prostředků je tak silná, že zasahuje i gen. plurálu u podst. jmen. Tvar gen. plurálu má totiž význam předmětu i význam přivlastňovací, a při podst. jménech dějových bývá dvojznačný; *chvála matek* může mít význam aktivní (matky chválí) i pasivní (matky jsou chváleny). Jazyk si tu pomáhá tím, že gen. pl. ponechává jen na vyjádření předmětu, kdežto gen. podmětový (chvála matek = matky chválí) nahrazuje příd. jménem: mateřská chvála. Je to v podstatě totéž rozlišení jako při tvarech *jich* a *jejich* a jeho původ je v téže obecné tendenci. O tom se najde podrobné poučení na místech NŘ., která jsme výše citovali.

ceni, jistě by každý průměrný Čech rozeznával potom „jejich svěcení“ (biskupové světí) od „svěcení jich“ za biskupy.« Nuže: biskupové světí — *jejich* svěcení: ptáci zpívají — *jejich* zpěv. Je možné nevidět tu dokonalou a do očí bijící paralelu? A naopak: svěcení *jich* — biskupové jsou svěceni: zpěv *jich* (ptáků) — ptáci jsou zpíváni?! Z toho, že se může říkat „jich svěcení, jich chvála“ a pod., neplyne tedy nikterak, že by se mělo říkat i „zpěv jich“ a pod., neboť jsou to dvě vazby zcela rozdílné. Je vidět, že tím pisatel potřel jen sám sebe, nikoli Pravidla. Nezmýlila se Pravidla, nýbrž on sám, a to důkladně. Ale tím omylem a svým nerozvážným doprovodem k němu neublížil Pravidlům, jak zamýšlel, nýbrž našemu mateřskému jazyku, neboť jedním z jeho největších a nejnebezpečnějších škůdců jsou právě ne dost poučení oposičníci a rezonéři, kteří se se svými omyly a útoky uchylují ke čtenářům nezasvěceným.

ŘEDITEL (M. H.). Proč nová Pravidla čes. pravopisu neopravila „archaismus“ *ředitel* a nezavedla tvar *řiditel*, který se k slovu *říditi* hodí daleko lépe? — K zachování tvaru *ředitel* měla redakce nového vydání Pravidel velmi dobré důvody; není to ostatně archaismus, neboť žije v našem jazyce po několik už století nepřetržitě až podnes a zatím ještě naprosto nic nenasvědčuje tomu, že by v jazyce spisovném začínal zastarávat. O poměru tvarů *ředitel* - *řiditel* a o tom, proč se dává přednost staršímu a původnímu tvaru před novotvarem, vykládala NŘ. podrobně už v I. ročníku na str. 274 a dalších a k tomu připojila ještě dodatek v II. roč. na str. 187 a dále; dnes nemůžeme než opakovat hlavní části tohoto výkladu. Základem jména *ředitel* je sloveso *říditi*; v staré češtině znělo *řiediti* a podobně jako k *odbírati* (odbierati) *odběratel,* ke *sbírati* (sbierati) *sběratel* vzniklo k němu podst. jméno *ředitel.* Tento tvar je dosvědčen od 16. století a není příčiny, proč bychom se ho dnes měli vzdávat. Jungmann na jednom místě svého slovníku jej sice označuje za zastaralý proti tvaru *řiditel,* ale doklady, a to i z doby tehdejší, má jen ke tvaru *ředitel.* Také Dobrovský se v díle Bildsamkeit der slawischen Sprache přidržoval tvaru *ředitel,* ač znal i novotvar *řiditel.* A tento novotvar pochází patrně od pověstného J. V. Pohla; aspoň nejstarší známý doklad je v jeho knize Neuverbesserte böhmische Grammatik (1783). Do spisovného jazyka tvar *řiditel* nikdy pevněji a trvaleji nepronikl a dnes jej přijímáme jako tvar zřejmě lidový, nespisovný. Námitka, že by se jméno *ředitel* od *říditi* mohlo mást se jménem *ředitel* od *řediti,* je zcela lichá, neboť jméno *ředitel* v onom druhém významu náš jazyk nezná; kdyby takové jméno bylo, musilo by znít *ředič,* neboť příponou *-tel* se jména činitelů fysických (pracujících fysicky, hmotně) netvoří (srov. název *řidič* auta, nikoli „řiditel“ auta).

Na závěr přidáváme, co o slově *ředitel* napsal Fr. Trávníček v Lid. novinách 19. XII. 1937: Poukaz na tvar řiditel není správný, protože je to tvar lidový a hovorový. Je třeba si uvědomiti, že spisovný jazyk má sice

leccos společného s mluvou lidovou, ale velice mnoho svých výrazových prostředků osobitých, kterých se nemůže vzdáti jen proto, že nejsou v mluvě lidové. A musíme si zvyknouti rozlišovati slova lidová, hovorová, která jsou dobře možná v úzkém, důvěrném prostředí, od slov čistě spisovných. Docela nic pak neváží námitka, že se slova ředitel užívá žertovně o hostinském, který ředí pivo. Slovní hříčky záleží právě v tom, že se slova užije ve významu jiném než běžném, chtí pobaviti, vylouditi úsměv, ale bylo by zcela zvrácené měniti ustálenou podobu slov jen se zřením k takovým žertíkům, před kterými není chráněno ani slovo nejsvětější.

V PŘÍPADĚ VAŠEHO SPOLEČNÍKA. (O. S.) Slovo *případ* samo o sobě není nesprávné, ale často se ho zneužívá; o tom psala NŘ. už mnohokrát. Jestliže se jím však označuje nějaké jednotlivé řízení, jednání nebo věc, aféra, událost, příhoda a pod., nelze proti němu nic namítat. Říká se na př., že se podobný případ už jednou stal, že se případ pana X. už dlouho vleče, že je v případě pana X. těžko rozhodnouti, protože je to případ velmi sporný, a pod. Řekne-li se v tom smyslu „v případě vašeho společníka bylo rozhodnuto podle vašeho přání“, je to řečeno správně; znamená to: v případě, který se týká vašeho společníka, v případě s vaším společníkem. Nebylo by však správné, a co víme, není ani obvyklé nahrazovati tímto výrazem spojení „stran vašeho společníka, o vašem společníku“ a pod., tedy dávati předložkovému spojení *v případě* pouhý význam vztahu. Nelze proto větu „V případě vašeho společníka vám oznamuji, že...“ pokládat za správnou, jestliže má smysl „o vašem společníku, stran vašeho společníka vám oznamuji“.

VÁŠ A SVŮJ (J. B.). Ve větě „Je mi tedy jedno, zda budete za vaším stolem sedět vy anebo někdo jiný“ je zájmena „vaším“ užito správně. Zájmeno zvratné je na místě tam, kde se jím vyjadřuje táž osoba jako podmětem. Tato podmínka zde splněna není, neboť podmět „vy anebo někdo jiný“ se neshoduje s osobou zájmena „vaším“, protože je širší. Proto také by věta „zda budete za *svým* stolem sedět vy anebo někdo jiný“ znamenala něco docela jiného: zájmeno *svůj* by se musilo ke každému členu rozšířeného podmětu vztahovat zvlášť (= zda budete za svým stolem sedět vy anebo zda bude za svým stolem sedět někdo jiný).

VELHARTICKÝ (Kv. V.). Příjmení *Velhartický* pochází z místního jména *Velhartice*. Velhartice jsou město v Pošumaví v okrese sušickém a jejich jméno je odvozeno z obyvatelského jména **Velhartici,* t. j. lidé poddaní Velhartovi. Protože nám však není nic známo o Velhartovi, můžeme se s největší pravděpodobností domnívati, že tu jde o osobní jméno *Erhart,* složené ze střhn. ere (čest) a hart (silný). Poddaní Erhartovi sluli

Erhartici a jejich osada Erhartice (srov. Pardub - Pardubici - Pardubice nebo Ratibor - Ratibořici - Ratibořice). Abychom si vysvětlili tvar *Velhartice*, musíme vycházet z předložkového výrazu *v Erharticích* a z tohoto spojení s předložkou *v*, které je u všech místních jmen velmi časté, mylným připojením předložky *v* ke jménu *Erhartice* si vysvětlíme nominativ *Verhartice*. Podobný případ je znám ve jméně osady *Velhoty* v okrese rakovnickém (OSN 26, 519), které vzniklo také z předložkového výrazu *ve Lhotě* připojením předložky *ve* k 1. pádu *Lhota*. Jiné takové případy (Velniště m. Lniště, Verpety m. Rpety, Vustra z pův. „v Ostré"; Veřvany z pův. „ve Břvanech") uvedla NŘ. XI, 24, 47, XVII, 3. U jiných jmen, na př. *Elhenice* (v okr. píseckém), připojila se jen část předložky, *e*: Lhenice — ve Lhenicích — Elhenice.*) Změna *r* v *l* (-rhart-: -lhart-) se snadno vysvětlí disimilací (srov. rekreace — legrace, purkrab — Půlkrábek, perner — Pelnář a p.). Jsou tedy Velhartice vlastně Erhartice, obec poddaná Erhartovi a *Velhartický* jest jejich obyvatel. *kvh.*

---

*) Tyto místní názvy rozšířené o předložku nebo o její část jsou dnes zpravidla už jen lidové, neoficiální; oficiální názvosloví se vrátilo většinou k názvům původním, na př. Lhota, Lniště, Rpety, Lhenice atd. Z rozličných našich krajů by se takové příklady jistě daly ještě značně rozhojnit. Na Roudnicku je na př. ves Lkáň, ale v ústech lidu se jmenuje Velkáň; jedna z roudnických ulic má jméno Rvačov, ale říká se jí Narvačov nebo Narváčov (ze spojení „na Rvačově"). Připomenout tu můžeme i to, že většina německých názvů vzniklých ze jmen počínajících t. zv. pobočnou slabikou přiráží na začátku předložku nebo její část, na př. Welkan (Lkáň), Welhott, Welhotten (Lhota), Wertein (Rtenín), Kerwischt (Rviště), Elhanitz (Lhánice), Elheischow (Lhýšov), Elhotten (Lhota, Lhotka), Elstiborsch (Lstiboř), Eltschowitz (Lčovice), Ertischowitz (Rtišovice), Ertin (Rtyně) atd. *R.*

Předplatné na rok 1943 činí K 35·—.

„Naše řeč" vychází v desíti sešitech o 24 stranách, a to každého měsíce, vyjímajíc prázdniny, za roční předplatné 35 **K**, s pošt. zásilkou 36 **K**. Jednotlivá čísla jsou po 4 K.

Předplatné přijímají všechna knihkupectví, zejména nakladatelství Šolcovo a Šimáčkovo v Praze II, Spálená ulice č. 29. — Přihlášky předplatitelů, reklamace nedodaných čísel a podob. vyřizuje jen administrace „Naší řeči" tamtéž.

Přejímati výklady „Naší řeči" ve větším rozsahu do jiných spisů lze jen se svolením redakce.

Příspěvky rukopisné, časopisy výměnou a knihy na posouzení posílejte odpovědnému redaktorovi dr. **Jiřímu Hallerovi** v Praze XVI, Xaveriova 1. Redakce odpovídá dopisem jenom na dotazy, ke kterým je připojena známka na odpověď.

„Naše řeč", číslo 5. Dne 27. května 1943. Vydává za III. tř. České akademie věd a umění v Praze nakladatelství Šolc a Šimáček, spol. s r. o. v Praze. Odpovědný redaktor prof. dr. Jiří Haller. Vychází 10krát do roka. Užívati novinových známek povoleno. „Dohlédací poštovní úřad Praha 25." Tiskli Pour a spol. v Praze I. Waldhauserova 17. Telefon 627-51-52.